

ארדואן, הכורדים והבחירות בטורקיה: לאן מכאן?

פרופ' עפרה בנג'ו, חוקרת בכירה במרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה,
אוניברסיטת תל אביב | 6 ביוני, 2023 | גיליון 1735

הבחירות הכלליות בטורקיה, שנערכו במאי 2023, העמידו פעם נוספת את המשטר בטורקיה מול הבעיה הכורדית. ארדואן רואה בשלושת חלקי כורדיסטאן (להוציא זה שבאיראן) מרחב מחיה (LEBENSRAUM) טורקי. תפישה זו היא שילוב של רעיון הניאו-עות'מאניזם ההתפשטותי לצד תפישת האיום לגבי הנושא הכורדי בכללותו. ובמסע הבחירות האחרונות, בעוד הנשיא רג'פ טאיפ ארדואן ידע לתמרן את מהלכיו כדי למנוע מהמפלגה הכורדית להוות לשון המאזניים וכך להכריע לטובתו את תוצאותיהן, הכורדים כשלו שוב בקריאת המפה והם עלולים לשלם על כך.

האסטרטגיות של ארדואן

בגישתו לנושא הכורדי, הוכח הנשיא רג'פ טאיפ ארדואן כחדשן - גם בפתיחות כלפי הכורדים וגם בנקיטת יד ברזל חסרת תקדים כמעט נגדם. מכיוון שהוא רואה את המרחב הכורדי כמרחב ללא גבולות, פעולותיו חורגות מגבולות טורקיה. בראייתו קיימת סינרגיה בין כל החלקים והם פועלים ככלים שלובים, ולכן יש להתייחס אליהם בהתאם. כפועל יוצא מתפיסה זו ניתן להבחין בשלוש אסטרטגיות השלובות זו בזו ומשתנות לפי תחושת האיום או הופעת ההזדמנות:

- תהליך שלום עם הכורדים בטורקיה, שהפך למלחמת חורמה החל משנת 2016.
- 'כוח רך' בכורדיסטאן העיראקית, שהתפתח עם הזמן לקשר אסטרטגי כאשר הסחר ההדדי הגיע ל-14 מיליארד דולר בשנה בממוצע.
- מעורבות צבאית בכורדיסטאן הסורית, שהחלה ב-2016 ונמשכת עד היום.

בשלוש-עשרה השנים הראשונות לשלטונו נקט ארדואן מדיניות פייסנית כלפי הכורדים בטורקיה (כ-20 אחוזים מאוכלוסיית המדינה), שגרסה פתיחת תהליך שלום עם ההנהגה הכורדית ובכלל זה עם ארגון הגרילה ה-PKK. מדוע נהג כך בתחילה ומה הביא אותו לשנות את מדיניותו ולהפעיל את יד הברזל כלפיהם לאחר מכן? לגישתו הפייסנית הראשונית של ארדואן היו חמישה מניעים עיקריים: הראשון והחשוב מכל היה שאיפה לנטרל את הצבא מהפוליטיקה: כדי להחליש את הצבא הוא היה חייב להרגיע את הנושא הכורדי וכך לשמוט את השטיח מתחת לרגליו; מניע חשוב אחר היה להציג בפני האיחוד האירופי חזות של משטר ליברלי ודמוקרטי המעניק זכויות למיעוטים, וזאת כדי לנסות ולהתקבל לאיחוד; מניע שלישי היה התקווה לזכות בתמיכת הקול הכורדי במערכות הבחירות השונות; מניע רביעי היה רצון לחזק את הכלכלה לאור ההוצאות הגדולות הכרוכות בתחזוק הצבא והמלחמות נגד ה-PKK.

והחמישי – שאיפה לקדם את היחסים עם החבל הכורדי בעיראק - מאז כיבוש עיראק ב-2003, טורקיה הפכה את החבל לאזור השפעה שלה. בתוך כך היא השתמשה בהנהגה הכורדית העיראקית כדי לקדם אינטרסים אלקטורליים בחזית הכורדית הפנימית.

כבר ב-2006 פתחה טורקיה במה שמכונה 'תהליך אוסלו הסודי' עם ה-PKK שנמשך עד שנת 2011. במקביל, החל משנת 2009 היא פתחה גם בתהליך שלום גלוי שנמשך עד 2015 ושהביא בכנפיו הטבות תרבותיות וכלכליות שכמותן לא ידעו הכורדים עד לאותה עת. על רקע זה התחזקה גם המפלגה הכורדית, "מפלגת העמים הדמוקרטית" (HDP).

ב-2011 הודלף דבר השיחות הסודיות ומכאן ואילך, באופן פרדוקסאלי, התהליך קיבל תאוצה באופן גלוי גם עם ה-PKK. ממקום מושבו בבית הסוהר, מנהיג ה-PKK עבדאללה אוג'לאן הכריז ב-21 במארס 2013 על הפסקת אש חד-צדדית וקרא ללוחמי ה-PKK לסגת מטורקיה לעיראק. מי שנשלח על ידי ארדואן לתווך בשלב הזה בשיחות היה מנהיג מפלגת ה-HDP, סלאחתין דמירטאש.

עם זאת, החל משנת 2015 ומאז חלה הידרדרות ביחסים כשהסיבות העיקריות לה היו "הצלחות יתר" של הכורדים שהחלו להוות איום על ארדואן. דמירטאש, הציג את מועמדותו לתפקיד הנשיא מול ארדואן באוגוסט 2014 וזכה ב-10 אחוזים מהקולות. אמנם זהו אחוז זניח לעומת זה של ארדואן, שהשיג מעל 50 אחוזים, אבל עצם הצגת המועמדות והדימוי של דמירטאש הכריזמטי כ"אובמה של הכורדים" עוררו חששות כבדים אצל המנהיג הבלתי מעורער.

התחזקות ה-PKK בסוריה הייתה גורם נוסף להידרדרות: ביולי 2014 החלו התקפות דאע"ש על קובאנה שבסוריה – התפתחות שהיוותה מפנה בתהליך התחזקותה של השפעת ה-PKK במרחב הכורדי שבסוריה: המלחמה נגד דאע"ש התנהלה על ידי כוחות כורדים סורים – ה-YPG – שהם למעשה סניף של ה-PKK. יצוין שכ-50 אחוזים מהלוחמים היו אנשי PKK, שהגיעו מבסיסיהם בעיראק. המעורבות האמריקאית לטובת הכורדים הוסיפה גם היא שמן למדורת חששותיו של ארדואן.

הקש ששבר את גב הגמל היו הבחירות לפרלמנט שנערכו ביוני 2015. מפלגת השלטון, ה-AKP, לא השיגה את הרוב הדרוש לשינוי שיטת הממשל מפרלמנטרית לנשיאותית. מי "שגנב" ממנה את הקולות הייתה מפלגת ה-HDP הכורדית, שזכתה בהישג חסר תקדים – 13 אחוזים מהקולות ו-80 מושבים בפרלמנט. ניסיונותיו של ארדואן להקים קואליציה איתה לא צלחו – מה שדחף אותו לזרועות המפלגה הלאומנית הקיצונית, ה-MHP.

מהלך כורדי אחר שנתפש כאיום חמור על טורקיה היה משאל העם על עצמאות, שנערך בחבל הכורדי בעיראק בשנת 2017. לכן, מאז 2015, ארדואן נקט שורת מהלכים בזמנים שונים נגד שלושת חלקי כורדיסטאן. ב-2016 פתחה טורקיה במתקפות על כל האזור הכורדי שבטורקיה, שבמהלכן נהרגו 6,366 אנשים, רובם אנשי ה-PKK. מאז ועד היום, גם המפלגה האזרחית

והאוכלוסייה הכורדית בכללותה נמצאות על הכוונת. המהלך הקיצוני ביותר היה השלכת דמיטרש לכלא יחד עם אלפי פעילים כורדים. העילה להשלכת דמיטרש הייתה קשריו עם ה-PKK, קשרים שארדואן עצמו עודד בשעתו.

בו זמנית, צבא טורקיה פתח במתקפה על אזור ג'ראבלוס בסוריה כדי למנוע השתלטות של ה-YPG על האזור, והמשיך בשתי מתקפות קרקע גדולות ב-2018 וב-2019. במקביל, המשיכה טורקיה לפגוע בבסיסי ה-PKK בחבל הכורדי בעיראק וכמובן לחבל במהלכי החבל להשיג עצמאות.

היכן כשלו ההנהגות הכורדיות?

תפיסתו ודרכי פעולתו של הארגון הכורדי המרכזי בטורקיה, ה-PKK המחתרתי, שהוקם בשנות השבעים, הן למעשה תמונת ראי לזו של ארדואן. כמוהו, הארגון רואה בכל חלקי כורדיסטאן מרחב המחיה שלו. לכן, גם ה-PKK פועל בכל הזירות: הוא הקים בסיסים בחבל הכורדי בעיראק וכן ארגונים בדמותו ובצלמו הן בסוריה, ה-PYD, והן באיראן, ה-PJAK.

כאשר קמה בטורקיה בשנות התשעים תנועה אזורית כורדית שביקשה להשתתף בפרלמנט, ה-PKK ביקש להכתיב גם לה את התנאים ובינו לבין התנועה נוצרה תחרות סמויה. ייתכן שבלחץ ה-PKK לא הסכימה ההנהגה האזורית ב-2015 לתמוך בארדואן ולהיכנס לקואליציה אתו, וכך דחקה אותו לזרועות המפלגה הלאומנית הקיצונית.

טעות חמורה אחרת הייתה שההנהגה הצבאית של ה-PKK הקימה את בסיסה בלב האוכלוסייה האזורית בדרום מזרח טורקיה. כך קרה, שכאשר צבא טורקיה ערך באזור את תקיפותיו ב-2016 וב-2017, הפגיעה החמורה ביותר הייתה באוכלוסייה הכורדית ובכלל זה פגיעות בנפש, הרס בתים ותשתיות ומחיקת רבים מההישגים של המפלגה הכורדית האזורית.

התבססות ה-PKK בכורדיסטאן העיראקית הביאה להקמתם של כ-40 בסיסים טורקיים בשטח החבל ולהתקפות מתמשכות נגד ה-PKK כביכול, אבל עם מסר חזק להנהגה הכורדית בעיראק. מדיניות ה-PKK הביאה גם לחיכוך בין הנהגת החבל לבין ה-PKK. משנה נוסף של ה-PKK היה אי-הנמכת הפרופיל בחבל האוטונומי הכורדי שבסוריה, שגרר התקפות טורקיות קשות שם.

בעיה נוספת שנתקלים בה כלל הכורדים היא המפה הגיאואסטרטגית והטכנולוגית שהשתנתה מאז שטורקיה פיתחה כטב"מים ואמצעים מודיעיניים שונים, שלארגונים הכורדים לא הייתה היערכות הולמת נגדם. כך הופרכה האמירה הכורדית כי "לכורדים אין ידיים מלבד ההרים", שכן גם ההרים לא יכולים כיום לשמש הגנה מפני הכטב"מים הטורקיים, שתוקפים בשלושת חלקי כורדיסטאן באין מפריע. יתר על כן, הארגונים הכורדים בעיראק, בטורקיה ובסוריה לא השכילו לשתף פעולה אלה עם אלה ונפלו בפח של "הפרד ומשול" שטמן להם ארדואן. ניתן לומר שהמפלגות והארגונים הכורדיים לא השכילו לגלות גמישות פוליטית וחסרו להם כישורים דיפלומטיים ועל כך שילמו מחיר כבד ביותר.

מאזן הרווח וההפסד בבחירות האחרונות

לקראת הבחירות שנערכו במאי 2023, התעוררו ציפיות שארדואן יגביר את התקיפות נגד הכורדים בסוריה ובחלקי כורדיסטאן האחרים, וזאת כחלק ממימוש איומים שהפריח בעת האחרונה. אך למרבית הפלא, הוא נקט מדיניות הפוכה והפחית במידה ניכרת את ההתקפות בכל חלקי כורדיסטאן בהשוואה להיקפן בשנה הקודמת. הרציונל שהפעיל ארדואן הפעם היה רצון לא לדחוק את המצביעים הכורדים לזרועות המפלגה הכורדית.

אשר למפלגת ה-HDP, היא שינתה את שמה ערב הבחירות והתחברה למפלגת שמאל אחרת וזאת מחשש שתוצא מחוץ לחוק, כפי שקרה שמונה פעמים קודמות למפלגות הכורדיות. אך למרות שהיא תמכה מבחוץ באופוזיציה בראשות קמאל קיליצ'ידאראוע'לו היא לא זכתה לתמיכה ממנו בסבב השני, כאשר יצא בהצטרפות לאומניות ואנטי-כורדיות כדי להביס את ארדואן. בסבב השני של הבחירות הפכו אם כך הכורדים לשק החבטות של שני הצדדים ויצאו קרחים מכאן ומכאן. מצד אחד, ארדואן ומפלגת השלטון תקפו אותם והכניסו מנהיגיהם למעצר ערב הבחירות באשמת תמיכה בטרור, ומצד שני, גם האופוזיציה ניסתה לנער חוצנה מהם כדי לזכות בקולות הלאומנים הטורקים. עם היוודע תוצאות הבחירות, דמירטאש הודיע על אודות הפסקת פעילותו במפלגה, קרא לריענון השורות וכן לעריכת רוויזיה בדרכי פעולתה של המפלגה הכורדית.

במבט לעתיד, הניצחון שזכה בו ארדואן בסבב השני עשוי לדחוף אותו להמשיך לפעול בשלוש החזיתות: בסוריה הוא ינסה להגיע להבנות עם הנשיא בשאר אל-אסד כדי לחסל את האוטונומיה הכורדית, בעיראק ימשיך במעין סיפוח זוחל, ובטורקיה ישאף להחליש את המפלגה הכורדית, שתמכה לאורך כל הדרך באופוזיציה לשלטונו.

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט